

Lengyel Péterről írott monográfiájában a szerző „írói tevékenységét egységes, folyamatos ívként” megrajzolni kívánó Visy Beatrix úgy látja, Lengyel Péter három regénye, a *Cseréptörés*, a *Mellékszereplők* és a *Macskakő* „szinte ugyan-

azon elemzési szempontok alapján közelíthető meg”.¹ A regények közös vonása „az egyéni, nemzedéki vagy nemzeti múlt megismerése”, mely az „emlékezés által történik meg, s valami(k)nek a keresése, kinyomozása [...] szervezi a cselekményt.”² Úgy véli, a szövegekben

92 Finta Gábor

PRÓBAJÁRAT A REGÉNYHEZ

Lengyel Péter:

Ogg második bolygója

folyó „kinyomozás”-t, illetve az írás és az olvasás folyamatát egyaránt jól leírja a derridai „nyom” fogalma.³

Az elemzéseket megelőző elméleti bevezetőt illetően kitehető néhány kérdőjel, például a tekintetben, hogy a szerző a „nyom”-ot és a „jel”-et szinonimaként kezeli,⁴ hogy az írást, vagyis a szöveg létrehozásának folyamatát derridai terminológiát használva inkább Iser fikcióképző aktusaira⁵ emlékeztető módon jellemzi, miközben az írás és az olvasás folyamatát egyaránt jellemző nyomolvasást úgy írja le, hogy annak során a nyomokból a relevánsakat kiválogatva kell végül egy „koherensnek tűnő” sort (re)konstruálni,⁶ ami leginkább talán Ricoeur történetolvasásra vonatkozó teóriájával rokonítható.⁷ Mindez azonban egyrészt dolgozatomnak nem tárgya, másrészt úgy vélem, a kötet szövegértelmezéseit az említett következtetések nem nehezítik el oly mértékben, hogy elemző következtetései ne volnának (jórészt) tarthatóak.

Ennél sokkal érdekesebb az, hogy Lengyel Péter első, *Ogg második bolygója* című regényét a szerző nyilatkozatára hivatkozva zárja ki az értelmezendő szövegek közül, amit azért nem tartok egészen indokoltnak, mert Lengyel szerint a sci-fi regény „[p]róbajarat is volt [...]: lássuk, milyen is az, regényt írni.”⁸ Kérdés tehát, hogyha Lengyel Péter munkássága a monográfia előfeltevése szerint „egységes, folyamatos ívként rajzolha[tó] meg, s [Visy] a folyamat szerves kezdeteként a korai elbeszéléseket jelöl[i] ki”,⁹ akkor miért kellene elvben kizárni a vizsgálat tárgyköréből azt a regényt, amely – már abban az esetben, ha hitelt adunk a szerzői nyilatkozatnak – próbaút volt a regényhez, mert a „regény nem annyi, mint hús novella összege. Más a fesztávja.” Amiből akár olyan következtetés is levonható, hogy a „folyamat szerves kezdeteként” épp az *Ogg* nevezhető meg, amennyiben a szerző – nyilatkozata alapján – ebben a regény fesztávját igyekezett próbára tenni.

A sci-fi regény kihagyását tehát azért nem tartom indokoltnak, mert az egységes ívként megrajzolt pályaképbe az *Ogg* vagy illeszkedik, vagy nem (és persze lehetnek olyan szempontok, amelyek alapján illeszkedik, míg mások alapján nem). Az első esetben kár kihagyni, a második esetben pedig le kellene szögezni, hogy csak bizonyos regények mentén lehet 93 Lengyel Péter írói munkásságát „egységes, folyamatos ívként” megrajzolni. Az „egység” ugyanakkor jelen esetben azért is kérdéses lehet, mert az egység és az azt létrehozni kívánó választott értelmezői stratégia, a deridai „nyom” terminus felhasználása, elvben legalábbis, megkérdőjelezi a vállalkozás kimenetelét. Vagy talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy ha folyamatos ívű pályáról beszélünk, miközben a szerző első regényét nem tekintjük ebből a szempontból idetartozónak, akkor – Derrida nyomán¹⁰ – azt kell mondanunk, hogy az *Ogg második bolygójának* szerzője nem ugyanaz a Lengyel Péter, mint a másik három regény szerzője, akit szintén Lengyel Péternek hívnak, hiszen a szerző neve ebben az esetben nem ugyanannak a fajta gondolkodásnak a neve, vagyis ez esetben Lengyel Péterekről beszélhetünk. Ily módon talán valóban megrajzolható egy egységes, folyamatos ív, mely a három regény szerzőjének írói tevékenységét jellemzi, ugyanakkor azonban beszélhetünk egy másik, egyregényes szerzőről, aki (saját nyilatkozata alapján¹¹) két másik (sci-fi) novellát is írt (*Napkelet, Rondó*). Jóllehet a magam részéről ezt inkább tematikai alapú elhatárolásnak tartom, s a három regény poétikai jellemzőit nem találom az egyregényes szerző művétől végletesen különbözőnek, dolgozatomban az utóbbi szerző munkásságához kívánok hozzászólni.

Maga a történet az első mondat tanúsága szerint „[k]ét és fél ezer évvel ezelőtt kezdődött”, vagyis ez az az időtartam, amit a történet ideje felölel. A közlés ugyanakkor azt is jelzi, hogy retrospektív elbeszélést olvasunk. Abban ugyan még nem lehetünk biztosak, hogy a „két és fél ezer évvel ezelőtt” mikorhoz képest értendő, hamarosan megtudjuk, hogy „Terrán, Sol harmadik bolygóján a Karthágó feletti győzelmet ünnepelte a Római Birodalom”,¹² vagyis a történet földi időszámítás szerint nagyjából a 24. század közepén, a Lengyel Péter-regény megírásának jelenéhez képest a jövőben játszódik. Hogy a Terra említése az elbeszélő metalepsziseként értelmezhető, csak az ötödik fejezetben derül ki. Itt azt is megtudjuk, hogy a Föld technikai fejlettsége és társadalmi berendezkedése nagyjából megfelel a hétszáz évvel a történet kezdete előtti Eeláénak, vagyis például képesek a csillagközi utazásra, és több minden utal arra, hogy az ENSZ valóban egyesült nemzetek szervezetként funkcionál; az Eelának akkor, tehát a történet elején visszaérkező csillaghajó indulásakor, háromszáz éve volt világkormány,¹³ ez az időtartam pedig nagyjából megegyezik azzal, amely a Lengyel Péter-regény

megírása és a történet (földi) ideje között feltételezhető. Ehhez képest található érdekesnek a mai olvasó, hogy bizonyos részletek, a technikai fejlettség és az elmúlt évtizedek társadalmi tapasztalata felől, anakronisztikusnak tűnnek. Például az, hogy az elbeszélés jelenében az elbeszélő a sugárfertőzés detektort az eelaiak regényjelenbeli technológiájának megismerése előtt a „tudomány netovábbjának”¹⁴ hiszi, s hogy az Eelán a történet kezdetének idején szembesülnek a népesedés problémájával.¹⁵ Úgy vélem, az ilyen szöveghelyek a szerző metalepsziseként olvashatóak. Innen nézve viszont nem meglepő, hogy az elbeszélő magyar származású, hogy időközben maga is a történet részese lett, és szereplő-elbeszélőként próbálja a történet előzményeit kinyomozni, illetve magát a történetet regényként megírni – mint még a történet zárlatát nem ismerve mondja, „[h]a valakinek, hát földi embereknek”.¹⁶

Mivel az elsődleges elbeszélő más elbeszélésekből rakja össze a maga történetét, s annak létrejöttét, ha módjával is, de reflektálja, bizonyos mértékig akár az *Oggot* is tarthatjuk öntükröző jellegű szövegnek. Bizonyos mértékig, mert a metaszöveg nem lesz a diskurzusként értett elbeszélte történettel egyenrangú. Három, ebből a szempontból fontos szöveghelyet emelnék ki: „És itt sajnos elkerülhetetlenné vált, hogy jobb meggyőződésem ellenére durván beleszóljak az elbeszélés menetébe, s elmondjam, hogy mi, földi emberek [...] hogyan kerültünk bele ebbe az egészbe.”;¹⁷ „Még egyszer utoljára előveszem ezt a kéziratot, hogy annak rendje és módja szerint lezárjam a történetet [...], s egyben eleget tegyek a budapesti Magvető Kiadóval aláírt szerződésemmek.”;¹⁸ illetve: „S itt ismét nehéz részhez értem elbeszélésemben. [...] Részben még olyan dolgokról is be kell számolnom, amikről senkinek sem lehet személyes tapasztalata, amiről nem maradt semmiféle feljegyzés.”¹⁹ Miközben az elbeszélőnek megvan a maga a elképzelése arról, hogyan kell történeteket elbeszélni, nem tartja magát az elbeszélés feltétlen urának, jóllehet a regény világában valósnak mondott eseményekből hozza létre a maga elbeszélését, vagyis fikciót alkot. Munkamódszeréről az utolsó fejezet negyedik részében számol be: „Tucatnyi forrásból összeszedett adatok alapján kellett rekonstruálnom az itt következő befejező részt, s e források egyike sem lett volna elegendő önmagában...”²⁰

Ily módon azonban, amennyiben tartható az elképzelés, mely szerint „[k]övetni egy történetet azt jelenti, hogy az esetlegességek és váratlan fordulatok közegében való haladásunk során valamilyen elvárás irányít bennünket, mely a *konklúzióban* fog kiteljesedni. Ez a konklúzió azonban nem következik bizonyos előzetes premisszákból. [...] A történetet megérteni annyit tesz, mint megérteni azt, hogyan és miért vezettek az egymást követő epizódok éppen ehhez a konklúzióhoz”,²¹ azt is mondhatjuk, hogy az elbeszélő olvasóként, vagyis értelmezőként jár el.

Az elbeszélő tehát más történetekből, vagy, a regény egésze felől be-
töltött szerepüket tekintve inkább azt kellene mondani, történetrészletekből,
epizódokból állítja össze a saját elbeszélését, és húsz hónappal később olyan
befejezést ír hozzá, amely – Ricoeurrel szólva – „bár egyáltalán nem
volt előrelátható, de összeegyeztethető az epizódok együttesével”.²² 95
„Forrásaim külön-külön megbízhatók, mégis az anyag így, összeál-
lítva, nem több, mint feltevés. Így történhetett.”²³ Az, ahogy az elbeszélő a
korábban történt események sorából, azaz több párhuzamosan zajló, de egy-
mástól nem független történéssor elemeiből válogat, s a kiválasztott részeket
egymáshoz képest elrendezi, megegyezik a történet létrehozásának
folyamatával, s a fent idézett módon azt is az olvasó tudomására
hozza, hogy a regényt olvasva (Iser kifejezésével) egy „mintha” vi-
lágba lép be. Mindez a Visy Beatrix felsorakoztatta érvek alapján az
Oggot a többi Lengyel-regénnyel rokonítja. Ha pedig igaz az, hogy a
három Lengyel-regényben a nyomozás, a múlt megismerése a jövő él-
hetősége miatt fontos, akkor mindez az *Oggot* több szinten is jellemzi.

Az Eela Prokron nevű holdját bemutató (ekkor még heterodie-
getikusnak mutatkozó) elbeszélő szólamáiból arról értesülünk, hogy
azon „már megvetette a lábát Eela embere”, azonban az „egész holdon
nem volt egyetlen élő ember”.²⁴ Az olvasó számára ez az első jelzése
annak a rejtélynek, melynek kinyomozása a visszaérkező önként vál-
lalt feladata lesz. A visszaérkező csillagközi hajósok úgy tudják, hogy
ezen a holdon kellene landolniuk, jelzéseikre azonban (az elbeszélő
szólama felől érthető okokból) a Prokronról nem érkezik válasz. Szá-
mukra az első jelzés a világkormány Elnökének hangjában érződő fe-
szültség, melyet a pillanat izgalmának tulajdonítanak,²⁵ a második a
félbemaradt „Úrhajós lesz...” mondat után az Elnök arcán látható fe-
szültség, fájdalom. Ennek érzékelése után Uri-An, a hajó parancsnoka
„elhatározta magában, hogy vigyáznia kell az elhamarkodott következteté-
sekkel”.²⁶ Az elhatározás következménye pedig az a körültekintő kutató- és
nyomozómunka, mely az Eeláról érkező képekbe kódolt üzenetek megfejté-
séhez vezet. („*Prokron nem érdekes. Prokronon nincs semmi.*”²⁷) Az eelaiak a
nyomok értelmezésének, a nyomozás eredményének fejleményeként indul-
hatnak el az Új-Eelára. A nyomozás elbeszélése pedig a regény több mint egy-
harmadát teszi ki.

Eela lakói két és fél ezer évig tartották életben saját (elő)történetüket,²⁸
mely a bolygó történetét az univerzum és így a Föld történetével kapcsolta
össze. Innen nézve viszont kérdéses, hogy a történet zárata felől az, amire
az elbeszélés (vagyis az elbeszélő történet) vonatkozhat, valóban a fantasz-
tikus történetként értett sci-fi horizontjában értelmezhető-e, vagy inkább
azt kellene mondanunk – egyébként a sci-fi műfajától egyáltalán nem idegen

módon, gondoljunk a műfaj olyan klasszikusaira, mint H. G. Wells *Időgépe* vagy Aldous Huxley *Szép új világa* –, hogy az elbeszélés, éppen az elsődleges történetmondó elbeszélői helyzetéből fakadóan, társadalmi-történelmi vonatkoztatottságot is nyer, és a regényjelenben múltként értelmeződő, 96 de technológiai szempontból a földi elbeszélő számára a jövő horizontját vázoló fantasztikus történet (mint a múlt megismerése és egy jövőkép vázolása) éppen a jelen (és a jövő) élıhetősége, a Terra, vagyis a Föld nevű bolygó továbbélése szempontjából lesz fontos. Utóbbi esetben a regény a másik három Lengyel-regénnyel tart rokonságot. Úgy vélem, az elbeszélő és a szerző korábban tárgyalt metalepszise ezt igazolja.

Ugyanakkor a regényben nemcsak az elbeszélő és nemcsak az eelialiak nyomoznak. Az őket elpusztítani kívánó ellenfél, az Ogg második bolygóján élő Trrg szintén nyomoz, azaz nyomokat értelmez. Pontosabban arról kell döntenie, hogy egy nyomot az alakuló történet szempontjából relevánsként értelmez-e. E tekintetben többszázezer éves története szempontjából mindössze két hibát követett el. Az első hiba fejleményeként, melyet nem egy detektív-, hanem inkább egy kémtörténet (esetleg bizonyos értelemben családregény) műfaji kódja felől értelmezhetünk, ezer évvel a történet jelene előtt megsemmisítette az antipóduson álló társát, így nem volt már másik Trrg, akinek „sugaraı megtermékenyítsék agyának születő új plazmarétegeit”.²⁹ A hiba végső következménye így a Trrg megsemmisülése és ennek nyomán az eelaiakkal történő összecsapás elmaradása lesz. A második hiba, aminek folytán a Trrg „nem tudta meg, hogy létének véghetetlen évezredek során először, vereséget szenvedett”, az volt, hogy az eelai kém űrhajó robbanásakor érzett „iszonyat érzését” „tudatos gondolkodása egyszerűen félresöpörte”.³⁰

Hogy mi lett volna, ha a Trrg és az eelaiak összecsapnak, nem tudjuk meg. De azt igen, hogy a Trrg következő támadását azért sikerült elkerülni az Eelán, vagyis végül azért élték túl, mert 2500 éve eldöntötték, hogy a jövőbeni túlélés kedvéért összefognak. A béke vagy harc kérdése valamikor az egymással vívott háborúk előtt a Trrg-ek számára is felmerült, s „[a]kkor voltak még, akik azt jószolták, hogy ez a válság fogja eldönteni a Trrg-ek fájának létét, s ha erőszakos megoldáshoz nyúlnak, akkor a faj örökre elbukik.”³¹ A Trrg-nek végül, az elbeszélő következtetése szerint, az okozta vesztét, hogy „fogalmaiba több egyforma lény együttes célért való működése nem fért bele”.³² A másik oldalon az eelaiak az első hajóút előtt is „túljutottak már azon, amit a történészek az első barbárság korának neveznek: az ember ellen vívott háborúinak, a nomád, törzsi jellegű számtalan apró államnak az idején”,³³ s a történet jelenében is úgy gondolják, hogy „a barbárság korán túljutott társadalmak alaptörvénye mindenféle háború lehetetlensége.”³⁴ A szerző metalepszise felől nézve pedig mindez joggal azonosítható a szöveg (a hidegháború közvetlen katonai fenyegetettségének

idején különösen éles, de ma is érvényesnek tartható) társadalomkritikai intenciójaként, mely az eelaiak történeti helyzete (fenyegetettsége) és múltbeli tapasztalata felől a következőképpen fogalmazódik meg: „Ma – hogy minden veszélyben forog – tudják már az értékét: embernek lenni.”³⁵

Mindezt persze az egymással összefüggésbe hozható, de a tör- 97
ténét cselekményessége szempontjából kevésbé szembeötlő szöveg-
helyek egymáshoz rendelésével az olvasónak kell kinyomoznia. Nem a
derridai értelemben. A dekonstrukció itt is inkább az egy jelentettre kifutó
olvasást aláásó szövegtényekre koncentrálna, például arra, hogy a túlélés
záloga valójában nem az összefogás volt, hanem az időben zajló ese-
ményeknek az eelaiak és földiek szempontjából szerencsés coinciden-
ciája, vagyis, ilyen értelemben, a múlt elbeszélte történetének idézett
tanulsága – „tudják már az értékét: embernek lenni” – valójában nem
lehet a jövő garanciája. A történet innen nézve legfeljebb azt látszik
igazolni nagyobb bizonyossággal, hogy a másikkal való összefogás hi-
ánya (legalábbis a szöveg belvilágában) szükségképpen öndestrukci-
óhoz vezet. Ez sem látszik ugyanakkor egészen bizonyosnak, hisz
elvben feltételezhetünk olyan, a Trrg-hez hasonló lényeket, melyek a
szűznemzéssel szaporodó tejukhoz hasonló módszerrel³⁶ képesek rá,
hogy megtermékenyítsék saját agyuk születő új plazmarétegeit. Úgy
vélem azonban, hogy az ilyen irányú kérdések már nem a regény kér-
dései, az sokkal inkább a „minden megvan” bizonyosságával zárul.³⁷

Így a szöveg nyitottságát leginkább az biztosíthatja, hogy
többféle, bár (mint a sci-fi műfaj története már bizonyította) egymás-
sal nem összehangolhatatlan műfaji kód felől is olvasható. A mondot-
tak alapján pedig talán tartható az az állítás, hogy az *Ogg* szerzője
ugyanaz, mint a másik három Lengyel Péter-regény szerzője, mivel a
szerző neve ebben az esetben ugyanannak a fajta gondolkodásnak a
neve; irodalomtudományi szempontból nézve: a szöveg poétikai eljárásai és
tétje sok szempontból amazokéval rokonítható.

Persze ez esetben joggal merül fel a kérdés, hogy miért marad az *Ogg*
(a szerzői nyilatkozat alapján) próbajárat, mi volt a nagyobb kihívás, miért
nem engedélyezett magának többet a szerző.³⁸ A válaszkeresés a többi regény
részletesebb vizsgálatát feltételezné, melyre terjedelmi okokból kifolyólag
jelen dolgozat nem vállalkozhat. A fentiek alapján azonban nem tűnik érde-
telennek annak a vizsgálata, hogy Lengyel Péter gondolkodásában milyen
viszonyban van a sci-fi más regényi műfajokkal. Tíz évvel a Népszabadság-
beli interjú megelődően a Galaktikának a következőt nyilatkozta ezzel kap-
csolatban: „Ez is azt a meggyőződésemet támasztja alá, hogy nem fontos ily
módon különbséget tenni regény és regény, novella és novella között. Mindig
az olyan könyvet kerestem, amelyben nem tudom előre, hogy mi fog

történni.” Illetve: „akarok science fiction regényt írni, olyannyira, hogy nemcsak terveim vannak hozzá, van félkész kéziratom is, idő kellene.”³⁹ Ez a nyilatkozat megengedi, hogy a tíz évvel későbbi megnyilatkozást ne úgy értsük, mely szerint a sci-fi műfaj alkalmatlan újraolvasható szövegek írására

98 (ahogy Lengyel fogalmaz, a regény „ha érvényes, akkor ellakhatunk benne, visszajárhatunk”⁴⁰).

Kétségtelen, hogy a „minden megvan” bizonyossága például a *Macskakőben*, Lengyel Péter ezideig utolsó megjelent regényében is érzékelhető, például az ország (Magyarország) kérdése kapcsán, azonban a „megvan” bizonyosságáért itt már csak a tanúság hermeneutikája szavatol: „Itthon a Fráternek végül eltűrték a mondatát: Megvolt még Magyarország. A környező népek árján át hazafelé vonatkozó utazónk hitetlenkedő megvilágosodását fejezte ki. Közben, úgy látszik, bizonyítania sikerült, hogy így igaz: megvolt. Megvan, tanúsítom.”⁴¹ Másrészt pedig a *Macskakő* (egyik) elbeszélőjét (vagy inkább elbeszélőit, hacsak nem olvassuk a „Most” részek elbeszélőjének metalepsziszeként azokat a részeket, melyek a rablás történetébe ágyazottan jelöletlenül ugyanezt a problémát exponálják) folyamatosan foglalkoztatja a kérdés, hogy hol lehet egy történetet elkezdni, pontosabban az, hogy hol van egy történet eleje, míg az *Ogg* története elkezdhető s el is mesélhető. Még ha nem bizonyos is, hogy pont úgy történt, a befejezés regényi fikcióját az elbeszélő összehangolja az eelaiaknak az összefogásra és az „embernek lenni” értékére vonatkozó felismerésével.

Az elbeszélhetőséggel kapcsolatos bizonytalanságérzet az *Oggban*, ha az olvasó már sikeresen összerakta (kinyomozta) a történetet, talán csak egyetlen, az idővel kapcsolatos elbeszélői kiszólás okán társítható a szöveggel („Bizonyos tekintetben ugyanabban a pillanatban [...] bizonyos tekintetben, hiszen sokkal bonyolultabb dolog az idő, semhogy ilyen egyértelmű meghatározásokba lehetne belefoglalni”⁴²). Mivel pedig az eelaiak története végső soron leírható úgy is, mint versenyfutás az idővel, az elbeszélő időre vonatkozó reflexiójának hatóköre akár kiterjeszhető az egész történetre, így módon az *Oggot* ebből a szempontból (is) a többi Lengyel-regénnyel rokonítva. Egy ilyen értelmezést azonban a magam részéről erőltetettnek gondolnék, mivel az idézett anarratív kitérő később csak tematikusan jelenik meg újra (nem érti az elbeszélő, hogy érhetek oda az eelaiak Eelára olyan hamar⁴³), nem lesz sem történetképző, sem a metanarratív szövegrészek tárgya. Talán akár e példák kapcsán is megkockáztatható a kijelentés, hogy ilyen értelemben az *Ogg* valóban tekinthető próbajaratnak – abban az esetben persze, ha a Lengyel Péter-regény esztétikájához a „minden megvan” bizonyosságán túl az ehhez a bizonyossághoz hozzárendelt kérdőjeleket is odaértjük.

- ¹ VÍSY Beatrix, *A macskakő nyolcadik élete. Műfaj, narráció, emlékezet Lengyel Péter prózájában*, Bp., Fekete Sas, 2007, 7.
- ² *I. m.*, 8. (Kiemelések az eredetiben.)
- ³ *Uo.*
- ⁴ „Minden nyom (jel) hiányt, vagy távolítást feltételez, a jel »helytáll« ahelyett, ami maga nincs jelen.” (*I. m.*, 10.) Korábban ugyanakkor épp arra hívja fel a figyelmet, hogy Derrida „a jel helyett a nyomot hangsúlyozza.” (*I. m.*, 8.)
- ⁵ Wolfgang ISEB, *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*, Bp., Osiris, 2001, 21–43.
- ⁶ VÍSY Beatrix, *A macskakő nyolcadik élete*, i. m., 9.
- ⁷ VÖ. Paul RICOEUR, *A hármas mimézis*, ford. ANGVALOSI Gergely = P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 274–284.
- ⁸ VARGA Lajos Márton, *Lányok, kövek slágerfoszlányok... A hatvanéves Lengyel Péter a választásairól, a regény feszítésváráról*, Népszabadság, 1999. szeptember 04., 29.
- ⁹ VÍSY Beatrix, *A macskakő nyolcadik élete*, i. m., 7.
- ¹⁰ VÖ. Jacques DERRIDA, *Két kérdés aláírásokat értelmezve. Nietzsche/Heidegger*, ford. Szűcs Tamás, SOMLYÓ Bálint, Literatura, 1995/4, 322–335.
- ¹¹ *A Galaktika Műhely megkérdezte... Lengyel Pétert*, Galaktika, 1989/1 = <http://lengyel.irolap.hu/hu/a-galaktika-muhely-megkerdezte-lengyel-petert> [2012. 02. 23.]
- ¹² LENGYEL Péter, *Ogg második bolygója*, Bp., Kozmosz Könyvek, 1984², 8. (A továbbiakban: *Ogg*.)
- ¹³ *I. m.*, 18.
- ¹⁴ *I. m.*, 190.
- ¹⁵ *I. m.*, 57.
- ¹⁶ *I. m.*, 189.
- ¹⁷ *I. m.*, 183.
- ¹⁸ *I. m.*, 196. – Hozzá kell tenni: A Lengyel-regény első kiadása 1969-ben a Magvetőnél jelent meg.
- ¹⁹ *I. m.*, 202–203.
- ²⁰ *I. m.*, 202.
- ²¹ Paul RICOEUR, *A hármas mimézis*, i. m., 279.
- ²² *Uo.*
- ²³ *Ogg*, 203.
- ²⁴ *I. m.*, 7–8.
- ²⁵ *I. m.*, 29.
- ²⁶ *I. m.*, 30.
- ²⁷ *I. m.*, 51. (Kiemelés az eredetiben.)
- ²⁸ VÖ. *I. m.*, 197.
- ²⁹ *I. m.*, 224.
- ³⁰ *I. m.*, 210.
- ³¹ *I. m.*, 213.
- ³² *I. m.*, 211.
- ³³ *I. m.*, 18.
- ³⁴ *I. m.*, 175.
- ³⁵ *I. m.*, 197.
- ³⁶ PESTHY Gábor, *Kiderült, miért lehet túlélni a szűznemzést* = <http://www.origo.hu/tudomany/elovilag/20100225-a-szuznemzessel-szaporodogyikok-megorzik-genetikai-valtozatossagukat.html> [2012. 02. 23.]
- ³⁷ VÖ. *Szem, kéz, csönd I. Nagyvizit Lengyel Péternél* = <http://lengyel.irolap.hu/hu/szem-kez-csond-i> [2012. 02. 23.]
- ³⁸ VARGA Lajos Márton, *Lányok, kövek slágerfoszlányok...*, i. m., 9.
- ³⁹ *A Galaktika Műhely megkérdezte... Lengyel Pétert*, i. m.
- ⁴⁰ VARGA Lajos Márton, *Lányok, kövek slágerfoszlányok...*, i. m., 9.
- ⁴¹ LENGYEL Péter, *Macskakő. Detektív regény*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 491.
- ⁴² *Ogg*, 6.
- ⁴³ *I. m.*, 193–194.

